

İLYADA VE HOMEROS'UN GÖZÜYLE YUNAN DİNİ Greek Religion Through The Eyes of the Iliad and Homeros

Baki Burak ACIL*

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, Homeros'un *İlyada* metninde yer alan dinsel yapının izini sürerek dönemin din ve söylem ilişkisini ortaya çıkarmak; dönemin tapınak, sunak gibi kutsal alanlarının metindeki yansımalarının incelemesini yapmaktır. *İlyada* metninin en önemli özelliklerinden birisi savaşa müdahil olan *ho theosun* varlığıdır. *Ho theos* dünyasını ve o dünyanın insanlarla kurduğu ilişkileri daha iyi anlayabilmek için *İlyada* metni dışında, Hesiodos'un *İşler ve Günler* ve özellikle *Theogonia* adlı eserlerine bakılmıştır. *İlyada*'da *ho theos* insan şeklinde tasarlanmış olup emreden değil öneren figürler olarak yer almıştır. Aralarındaki güç farkı ve ölümsüzlük özelliği dışında *ho theos* dünyası ile insanlar dünyası arasında herhangi bir farklılık göze çarpmamıştır. Troya savaşında gerçekleşen çoğu eylemde *ho theosun* parmağı olduğu ortaya çıkmış olmasına rağmen sorumluluk hem insanlarda hem de *ho theosta* olmuştur. Zira *İlyada* destanında insanlar *ho theos* karşısında özgür bir şekilde durmuş, insan istenci öne çıkarılmıştır. Varlık sona erdiğinde, ruh yaşamaya devam etmemiş; ölümden sonra yaşamın çok da önemli olmadığı bir tasavvur göze çarpmıştır. Homeros'un aktardığı varsayılan *İlyada* destanında aktarılan mitolojik din, insana oldukça yakın, insanı merkeze alan ve çoktanrılı bir dindir. Yaratılan bu dini anlatıyı, sınıfsal olarak üstte yer alan, özgüvenli, imkânlara erişimi olduğu için hayatın sunduklarından fazlasıyla yararlanan bir zümre yaratmıştır.

Anahtar Kelimeler: *İlyada*, Homeros, Yunan dini, *ho theos*, antik Yunan, mitoloji.

ABSTRACT

The purpose of this study is to trace the relationship between religion and discourse of the period by tracing the religious structure contained in the *Iliad* text of Homer; to examine the reflections of sacred areas of the period such as temples and altars in the text. One of the most important features of the text of the *Iliad* is the existence of *ho theos*, who was involved in the war. In order to better understand the world of *ho theos* and the relations of that world with people, Hesiod's works named *Works and Days* and especially *Theogonia* were examined, apart from the text of the *Iliad*. In the *Iliad*, *ho theos* is designed as a human being and takes place as suggesting figures, not commanding. Apart from the difference in power and immortality between them, there was no difference between the world of *ho theos* and the world of humans. Although it has been revealed that *ho theos* had a hand in most of the actions that took place in the Trojan war that the responsibility has been on both humans and *ho theos*. People stood freely against *ho theos*, and the human will was brought to the fore. In the text of the *Iliad*, when the existence ended, the spirit did not continue to live; a vision in which life after death is not so important has come to the fore. The mythological religion conveyed in the *Iliad* epic, which is supposed to be transmitted by Homer, is a polytheistic religion that is very close to human, human-centered and polytheistic. This created religious narrative has been created by a class that is at the top, self-confident, and benefiting greatly from what life has to offer because it has access to opportunities.

Keywords: *Iliad*, Homer, Greek religion, *ho theos*, ancient Greece, mythology.

* burak.acil@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9311-7325

Giriş

Homeros'un yazdığı ya da derlediği kabul edilen bir destan olan *İlyada*, Troya efsaneleri adıyla anılan masallar ve efsaneler dünyasının sadece bir kısmını ele almaktadır. Troya savaşının sadece 9. yılındaki 51 gün süren bir periyodu aktaran bu görece sınırlı anlatım, 24 bölüm ve 16.000'den fazla dize bulunan bir öykü, inanç ve söylenceler bütünüdür. Paris adında bir kral çocuğunun, başka bir kralın eşi Helen'i kaçırmalarıyla başlayan savaş, *ho theosun* (tanrılar, tanrıçalar...) da zaman zaman içine karıştığı ve dengelerin sürekli değiştiği bir mücadeleye dönüşür. Her iki taraftan da birçok savaşçının yaşamını kaybettiği "yiğitlerin er meydanı" olan bir kahramanlık anlatısına dönüşen Troya savaşı cenaze törenleri ve ağıtlarla son bulur. *İlyada'nın* kökleri Miken'ler çağına kadar uzansa da, şiirlerin bir bütün olarak biçimlenmesi onuncu ve dokuzuncu yüzyıllarda Batı Anadolu'da şekillenmiş ve yedinci yüzyılda hala yayılıyordu (Thomson, 2007, s. 511). Önceleri sözlü kültür ile kuşaktan kuşağa aktarılarak bir kutsal metin haline gelen *İlyada*, ancak yazının yaygınlaşması ile daha fazla ve farklı yerlerde çoğaltılarak yazılı kültürün alanına girmeye başlamıştır.

Homeros'un *İlyada* destanının en önemli özelliklerinden biri, savaşa müdahil olan *ho theosun* varlığıdır. *Ho theos* dünyasını ve o dünyanın insanlarla kurduğu ilişkileri, insanların inanç dünyalarını ve kurulan dini yapıyı anlayabilmek için *İlyada'nın* yazıldığı düşünülen dokuzuncu yüzyıldan, bir yüzyıl sonrasına, sekizinci yüzyılda kaleme alınan *İşler ve Günler* ve özellikle *Theogonia* adlarındaki Hesiodos eserlerine bakmak iyi olacaktır. Bu minvalde Hesiodos'un önemi ve bereketi hakkında yazılan ve insan emeğinin yüceltildiği *İşler ve Günler'*inde, günlük hayat aktarılıyor gibi görünse de aslında teolojik içerik de fazlasıyla kendine yer bulmaktadır. İnsanlığın önceleri cennet bir hayat sürdüğü, fakat ateşin Prometheus tarafından tanrılardan çalınması yüzünden her şeyin daha kötüye gittiği bu anlatıda, bazı ahlaki ve sosyal olgular hakkında açıklamalar yapılırken, aynı zamanda da Pandora mitinin dünyaya kötü talih getirdiği düşüncesine ait mitsel açıklamalar yer almaktadır (Jaeger, 2011, s. 26).

Hesiodos, *İşler ve Günler'*deki tarım yasaları ile din ve büyü yasalarını, köy ahlakını ve mevsimlerle ilgili gözlemlerini rastlantısal olarak birleştirmemiş, her pratik kuralı dini bir gözlem olarak ele almıştır (Levi, 1987, s. 55). Ona göre din kuralları, ekinleri büyütmek gibi pratik bir temele dayanmaktadır. Hesiodos, bu metinde kendi başına gelen haksızlıklardan yola çıkmış; bu yüzden de hak ve adaletin, halklar ve bireyler için ne kadar önemli olduğuna dair kendince dersler vermiştir. İnsanların gittikçe daha çok soysuzlaşması karşısında duyduğu kaygıların yükü altında ezilmesine rağmen, doğru ve hakça çalışmanın getireceği uğur ve bereketi zihinlere yerleştirmeye çalışarak ahlaksal bir yol tutmaya çalışmıştır (Kranz, 1994, s. 19). *İşler ve Günler'*de pratik hayatta yaşananlara yönelik, bu yaşananlarla örtüşen mitsel açıklamalarla, dünyanın mevcut düzeninin nasıl sürdüğüne dair bize gerçekçi bir yorum sunmaktaydı.

Zeus ve öncesine ait olan *ho theos* kuşaklarının doğuşunu da aktaran Hesiodos, dünyanın doğuşuna dair çeşitli bilgiler verir. Hesiodos'un *Theogonia'sında*, her şeyden önce, fikri Hint-Avrupa halklarının tarih öncesi mirasına ait olan, *Khaos* oluşur (Jaeger, 2011, s. 26): "Her şeyin başı *Khaos'tu*/Geniş göğüslü anne Gaia vardı/bunlar ölümsüzlerin kökeniydi/Olympos'un karlı zirvelerinde yaşarlardı/Toprağın altındaki karanlık Tartaros'ta da yaşarlardı/Ardından ölümsüz tanrıları en güzeli olan Eros" (Hesiodos, 2010, ss. 116-120, s. 11). Kaos'tan sonra, uçurum gibi açılan bu boşluk yani gece, gündüzden önce gelmektedir. Ardından, anaların anası Toprak, yaratıcı Tanrı Eros ile kısmen kendinden doğurarak, kısmen de cinsel doğurular şeklinde temel varlıklar olan gök, dağlar ve deniz; geceden ise ölüm, uyku ve düşler soyu dünyaya gelmektedir (Kranz, 1994, ss. 11-12). Uranos-Gaia (Gökyüzü ve Yeryüzü) soyunun ardından ise incelenen metinlerde de kendine yer bulan Kronos-Rhea soyu gelir. Çocukları doğar doğmaz, bütün çocuklarını krallığı kaybetmemek için yiyen Kronos yüzünden Rhea, bir çocuğunu, Zeus'u Girit Adası'na saklar; Kronos'a ise "Zeus bebek" yerine

kundakta bir taş yedirir. Zeus büyüyünce bütün azmanları ve devleri yer altı ülkesi Tartaros'a kapatarak hayatta kalmayı başarır. Özellikle Zeus'un gök tanrı olması ve baş tanrı mevkine gelmek için geçirdiği mücadele Babil kaynaklı Mezopotamya mitlerine, Kumarbi efsanesine referans vermektedir (Arslan, 2009, s. 32). Zeus'un anne ve babalarından bahseden hikâyeler eski destanlarda yer almakta, bu ilişkiler de Kronos ve Rhea'dan daha öteye gitmeyip orada tamamlanmıştır (Jaeger, 2011, s. 25). Hesiodos da *Theogonia*'da birbirini takip eden doğumlar zinciri ile *ho theos* dünyasındaki tüm figürleri birbirine bağlayarak yaradılış mitine katkı koyma konusunda önemli bir adım atmıştır.

İlyada metninde "Gidiyorum bol ürün veren bir toprağın ucuna/tanrıların atası Okeanos'la ana Tethys'i görmeye/onlar beni saraylarında iyice beslemişler, büyütmüşlerdi" (Homeros, s. 308) diyerek Zeus'un 'Ne diye geldin buraya?' sorusunu yanıtlayan Tanrıça Here, aynı zamanda aslında *ho theosun* kökenine gönderme yapmış olur. Uyku'nun kendi gücünü Tanrıça Here'ye anlatmak için söylediği "uyuturum tanrı soylarının babası Okeanos Irmağı'nı bile" (Homeros, XIV.246, s. 307) tümcesi de tanrıların kökenine dair Hesiodos'un anlatısını destekler niteliktedir. Hesiodos'un tanrıların doğuşu mitinde kurduğu anlatıdaki Kronos ve çocuklarının hikâyesi, benzer şekilde bir aktarımla, Poseidon üzerinden *İlyada*'da bir anlatı olarak kendine yer bulmaktadır:

Kronos'tan doğmaz üç kardeşiz bizler/Rhea doğurdu Zeus'u, beni, ölümlere hükmeden Hades'i/dünya üçe bölündü, üçümüz de aldık payımızı/kura çekildi, köpüklü deniz düştü bana/her zaman orda oturayım diye/sisli karanlıklar ülkesi düştü Hades'in payına/Zeus'a bulutlar arasındaki engin gök düştü (Homeros, XV.187-193, s. 322).

Eski Yunan gibi mitsel düşünce yapısıyla fazlasıyla yoğrulmuş bir toplumda, dünyanın meydana gelişi ile tanrıların meydana gelişi birbirine paralel olarak görülmekteydi (Kranz, 1994, s. 11). Hatta mitlerin felsefi içeriğini harekete geçirip bu içeriğe bir dini ağırlık kazandırmakta en çok payı olan da bizzat tanrıların eski mitlerini teoloji haline getiren Hesiodos'un *Theogonia*'sıdır (Jaeger, 2011, s. 27). Evrenin yaratılması sırasındaki düzensizlik hali, karanlıktan aydınlık duruma geçiş, ardından *ho theosun* kurulumu, sonrasında karanlığı ve düzensizliği temsil eden güçler arasındaki mücadele gibi anlatılar Hesiodos'ta da Homeros'ta da ortak olan dinsel öğelerdendir (Arslan, 2009, s. 27).

M.Ö. 450 civarında yaşamış olduğu varsayılan ünlü tarih yazarı Halikarnaslı Herodotos da *ho theosun* nereden geldiğini, nasıl geliştiği gibi *ho theosa* dair anlatıyı, Hesiodos ve Homeros'a dayandırmaktadır: "Yunanlılar için tanrıların soy zincirini tertipleyen, tanrıların sıfatlarını ve görevlerini, kendilerine özgü niteliklerini belirten, görünüşlerini anlatan onlardır" (Herodotos, 2010, s. 145). Homeros ve Hesiodos'ta ortak olan temel düşünce insan biçimci çok tanrıcı anlayıştı. Politikadan askerliğe, gemicilikten hekimliğe kadar çeşitli bilgileri öğrenmek için başvurulan Platon'a göre de Homeros, antik Yunan dünyasında yer almış bütün mitlerin babasıdır ve bu dünyada dile gelen her şey onunla dile gelmiştir (Homeros'ta akt. A. Erhat, 2020, s. x). Homeros'un tanrıları bazı farklılıklarla Hesiodos'ta var olmaya devam ederler. Onlar, eski "ahlak dışı yaşayış ve özellikleri"yle tasvir edilmezler (Arslan, 2009, s. 133). Örneğin *İlyada*'da Zeus'un baştan çıkarılmaya müsait, cinselliğe düşkün imajından Hesiodos'ta eser yoktur. Bu yüzden Homeros'un Zeus'u, insani, zaafı olan, insanlarla benzer duygulanımlar içine girebilen bir figürdür.

***İlyada*'da Din ve Söylem**

M.Ö. 8. yüzyılda büyük bir efsaneler, maceralar, hikâyeler ve masallar bütününün bir parçası olan *İlyada*'nın bir kısmı Yunanlılar'ın Yunanistan'a göçünden önce, bir kısmı ise göçtükten sonraki deneyimlerle oluşmuştur (Latacz, 2001, s. 83). Epik ya da lirik olarak görülen bu şiirler yaklaşık dört yüz yıl boyunca sözlü kültürde icra edilerek, kuşaktan kuşağa aktararak oluşturulmuştur. Aiol yöresi ve İon lehçelerinin karışımı bir dille okunmuş olan *İlyada* destanının ise

İzmir'de derlendiği rivayet edilmektedir (Akurgal, 2019, s. 314).

Homeros, *İlyada*'da tanrıları Ege çevresinde birçok dağa ismini veren, "yüksek dağ" anlamına gelen Olympos'a yerleştirmiştir (Homeros içinde akt. A. Erhat, 2020, s. xlv). Göklerdeki bu dağın tahtında da Hesiodos'ta şekillenen ve *İlyada*'da da referans alınan Uranos ve Kronos soylarının ardından tanrıların en büyüğü olan Zeus oturmakta ve olan biteni izlemektedir. Homeros *İlyada*'da, Zeus'u yani metindeki ismiyle Kronosoğlu'nu, insan dünyasına tamamen egemen bir konumda ve tüm doğa güçlerini de elinde tutan bir tanrı olarak gösterir (Homeros içinde akt. A. Erhat, 2020, s.xlix). Telemonoğlu Aias'ın "Kurtar Akhaoğullarını bu sisten Zeus baba/göz gözü görebilsin, her yeri aydınlık et/öldürmekse niyetin, aydınlıkta öldür bizi" (Homeros, XVII.645-647, s. 391) diyerek dile getirdiği gibi insanlar herhangi bir dilek dilediğinde ya da gerçekleşmesini umdukları herhangi bir konu olduğunda direk Zeus'a yakarılırlar. Zeus'un gücü diğer *ho theos* ile kıyaslandığında sonsuzdur denebilir: Hepsi o geldiğinde ayağa kalkar, onu karşılamaya çıkarlar. Ona söz geçirebilmenin yolu ancak Tanrıça Here'nin (Aphrodite'in "alımlılık" gücünü bir günlüğüne alıp, uykunun tılsımını bohçasına koyduğu) Tanrı Zeus'a oynadığı oyun gibi ancak onu çeşitli oyunlarla ya da tatlı sözlerle, yalvarmalarla kandırmak şeklinde gerçekleşebilmektedir (Homeros, XIV.152-378, ss. 304-311).

Yunanlılarda, toplumsal köklerinden koparılmış bir yalvarıcı olarak, kadını kocasının egemenliği altına sokan bir figür olarak ya da aile reisinin zenginliğini gözetken bir tanrı olarak, birçok Zeus sıfatı bulunmaktaydı. *İlyada*'da ise Homeros bize kişi olarak göreliliği olan bir Zeus sunar (Vernant, 1996, s. 101-102). Zeus *İlyada*'da, Akhilleus'un dediği gibi "Tanrıların en ulusu Zeus" olarak *ho theosun* en yükseği, iyisi ve en güçlüsü olarak biçimlenirken "Here böyle dedi, insanların, tanrıların babası gülümsedi/kanatlı sözlerle karşılık verdi ona." ve "Baktı Kronosoğlu, acıdı onlara/ossaat kanatlı sözler söyledi Athene'ye." aktarıldığı şekliyle hem vakur hem de yufka yürekli duygularla kol kanat geren babacan bir figür olarak da karşımıza çıkmaktadır (Homeros, XXIII.43, s. 492; XV.47-48, s. 318; XIX.340-341, s. 430). "Göklerde gürleyen" o Zeus, *ho theostan* üstün bir yere konumlandırılrsa dahi zaman zaman *ho theostan* çekinmekte, gerektiğinde aralarında bir denge tuturmaya çalışmakta; hatta bazen de *ho theosu* gücendirmemek için kararlarını gizlemektedir (Homeros içinde akt. A. Erhat, 2020, s. li):

Bulutları devşiren Zeus çok kızdı, dedi ki/'Amm da belaya çattık/bu iş aramızı bozacak Here'yle benim/konuşacak kötü kötü, çıkartacak çileden beni/ölümsüzler arasında benimle hiç yoktan hır çıkarır/söyler durur savaşta Troyalılardan yana olduğumu/Haydi geri dön, sakın görmesin seni Here/ne yapmak gerekse bulurum bir yolunu (Homeros, I.516-523, s. 19).

Zeus'tan biraz daha uzakta ve belki biraz daha aşağılarda da *ho theosun* yaşadığı saraylar bulunmaktaydı. *Ho theosun* yer aldığı bu "teras katı"nın alt katında ise savaşın gerçekleştiği ve Troyalılar ile Akhalıların bulunduğu başka bir düzen, dünya düzeni bulunmaktadır. Güncel çoğu metnin altyapısını oluşturduğu söylenen bu destanda sahneler arası geçişler oldukça dinamiktir. Göklerde bahsi geçen bir olay, bir anda bir söz ile yeryüzüne inebilir. Bu geçişkenlik de metindeki anlatıya hareket katmaktadır. Örneğin, savaşın en can alıcı noktalarından birinde, Agamemnon'un vuruşmak için öne fırladığı bir anda, "Olympos saraylarında oturan Musalar, haydi/söyleyin şimdi bana" (Homeros, XI.218-219, s. 228) denerek kameranın bir anda teras katına yönelmesi gibi, *İlyada*'da kamera bazen üst kattan bazen alt kattan sahneler verir bize. "Bulutları devşiren Zeus uzaktan gördü Hektor'u/tanrisal Peleusoğlu'nun silahlarını giyiyordu" (Homeros, XVII.198-199, s. 377) anında olduğu gibi kamera teras katına geçtikten sonra yukarıdan aşağıya doğru da bakabilir.

İlyada'da geçen çoğu olayda, *ho theos* alt kata iner ve adalete, güce, tarafgirliğe dair bazen ölümcül bazen de oyunsu eylemler icra eder. Hatta gerçekleşen çoğu olayda *ho theos* için içinde olduğu söylenebilir. *Ho theos*, "oğlu uğruna yapılan savaş daha zorlu olsun diye/Zeus savaşın üstüne yaydı korkulu

geceyi" dizelerindeki gibi işleri zorlaştırıcı bir pozisyonda olabileceği gibi "Zeus karguların, tozun toprağın, kargaşanın içinden/kanların içinden Hektor'u çektir götürdü." örneğinde olduğu gibi, bir savaşçı güçten düştüğünde, onun destekçisi olup onu kurtarabilir de (Homeros, XVI.567, s. 359; XI.163-165, s. 226). Bir kahraman desteğe ihtiyaç duyduğunda ya da zor bir durumdan kurtulduğunda biliriz ki, yanında olan bir *ho theos* vardır: "Böyle dedi, kargısını sallayıp attı/ama Athene kargıyı şöyle bir üfledi/uzaklaştırdı onu soylu Akhilleus'tan" (Homeros, XX.437-439, s. 447). Birinin dileği gerçekleşirse, o kişinin dilek dilerken adadığı adaklarda bonkör davranmadığını biliriz:

Ama odun yığını tutuşmadı bir türlü/Derken tanrısal Akhilleus başka bir şey düşündü/yığından uzağa çekilip yakardı iki rüzgâra/Boreas'la Zephyros'a güzelim adaklar adadı/Bol şarap döktü altın bir tasla/yalvardı rüzgârlara, dedi gelin/bir an önce yanıp tutuşsun odunlar/yok olsun odunlar bir an önce (Homeros, XXIII.193-200, s. 497).

Burada Akhilleus'un yakarmalarını duyan İris, hızlıca yakarını Zeus'a iletir ve hemen dilekler vuku bulur. Zor durumda kalınca *ho theosa* yakarılması da metin boyunca karşımıza çıkan durumlardandır: "Seslendi, yakardı okçu Apollon'a/'Dinle beni tanrım, senin dinleme gücün var...Ne olur tanrım iyi et şu kötü yarımı/dindir acılarımı, yoldaşlarımı çağırayım, güç ver bana, kışkırtayım Lykialıları savaşmaya." (Homeros, XVI.514-525). Phoibos Apollon da dinleyerek onu, ağrılarını dindirir ve yüreğine taze bir güç katar.

Tanrılar dünyası ile insanların dünyası arasında göze çarpan en önemli farklılık birisinin ölümsüz olmasıdır diğerlerinin ortadan kalkabilen varlıklar olmasıdır (Arslan, 2009, s. 60). *Ho theos* dünyasının insanların dünyasından farklı olduğu alanlardan bir diğeri ise aralarındaki güç farkıdır: Akhilleus, tanrısal Kronosoglu Zeus'un yanında ve destek olduğu Ksanthos'tan kaçarken, "Ne kadar hızlı koşarsa koşsun adam/tanrılar daha güçlüydü insanlardan" dizeleriyle, tanrısal olana karşı gelinemeyeceği vurgulanmaktaydı (Homeros, XXI.263-264). *Ho theos* dünyasının insanların dünyasından farklı olmadığı özellikler de bulunmaktadır. İnsanlarla görünüşleri ortak olduğu gibi öfke, sevgi, bağlılık, dostluk, özveri, kıskançlık ve huç gibi duyguların hepsi ortaktır (Farnoux, 2011, s. 24). Aralarında zaman zaman akrabalık ilişkileri de bulunan "teras ile "alt kat"ta insan oğlu Akhilleus'un annesi Tanrıça Thetis olabilmektedir; aralarındaki ilişkiler geçişkendir. Homeros'un eserinde *ho theos*, bazı örneklerde insanlar kadar güçsüz ve zayıf da gösterilebilmektedir. Metinde geçen bir olayda gök gözlü Athene tarafından, ölümsüzlerden ve hatta savaş tanrısı Ares'ten bile korkmaması salık verilen insan oğlu Diomedes, aldığı güç ve Athene'nin yardımıyla Ares'i karnının altından yaralayabilmiştir. İnsanlar *ho theosa* zaman zaman öfkelenenilmekte, onları kovalayabilmekte hatta Diomedes'in Tanrı Ares'i yaraladığı gibi zaman zaman zarar verebilmektedir (Homeros, V.845-900, s. 115-117). Bu anlamda insanlar ve *ho theos* arasındaki güç ilişkisi tamamen hiyerarşik ve değişmez nitelikli değildir.

Homeros'un hem *İlyada*'sında hem de *Odyseus*'unda, ölümden sonra yaşamın çok da önemli olmadığı bir dinsel tasavvur göze çarpmaktadır. Akhalar zamanında fazlasıyla gelişmiş olduğu tespit edilen ölümler kültürünün Homeros'un destanlarında temsilinin azaldığı görülmektedir (Arslan, 2009, s. 57). "Phaistos yıkıldı arabadan aşağı/gömüldü korkunç karanlığa", "Kesildi soluğu, karanlık indi gözlerine", "Böyle dedi, ölüm kapladı gözlerini" örneklerinde görüleceği gibi, *İlyada* metninde ölüm, karanlık demektir (Homeros, V.46-47, s. 88; V.696, s. 110; XVI.855, s. 368). *İlyada*'da ölüm geldiğinde, gözlere karanlık iner. *İlyada*'da bir insan öldüğünde, bir kişi olarak varlığı sona ermesine rağmen, ruhu yaşamaya devam etmez (Jaeger, 2011, s. 117). Kahramanlar öldüğünde ruhları, gölgeleri, Hades'e gönderilir: "Bir şeyler var insandan Hades ülkesinde bile/içinde can yoksa bile, bir ruh var, bir gölge" kendileri ise kurda kuşa yem edilir (Homeros, XXIII.103-104, s. 494). Can yoldaşı Patraklos öldüğünde, Akhilleus onun ruhuna/canına (psykhe) olanlardan bahseder: "Uyurken geldi zavallı Patroklos'un ruhu/her şeyi benziyordu ona/güzel gözleri, sesi, boyu posu" (Homeros, XXIII.65-66, s. 493).

İnsana benzeyen ruhun gözü vardır, görür, dili vardır konuşur; insan gibi giyim kuşamlıdır, insanın bir görüntüsüdür (Erhat, 1996, s. 33).

İlyada bir dua ile açılır: "Söyle tanrıça, Peleusoğlu Akhilleus'un öfkesini söyle/Acı üstüne acıyı Akhalara o kahreden öfke getirdi/ulu canlarını Hades'e attı nice yiğitlerin/gövdelerini yem yaptı kurda kuşa" (Homeros, I.1-5, s. 3). Destan boyunca da birçok dua ve yakarış kendine yer bulur. Başsı sıkışan ağzına Zeus'u alır. Güncel olarak da kullanılan "Allah izin verirse!", "Yürü ya kulum!" gibi günlük hayata kültürel olarak yerleşmiş, belki de insanların inançlarından bağımsız bir şekilde ağızlarına pelesenk olmuş seslenmeler, İlyada metninde de kendine yer bulmaktadır: "Zeus elbet kavuşturur beni o üne" ve "ya da bir tanrı haydi der, yürü" bu örneklerden bir kısmıdır (Homeros, IX.609, s. 196; IX.702, s. 199).

Ho theos, gerçekleştireceği eylemlerde fark edilmeden başarıya ulaşmak için "Yaşlı bir adam kılığında çıktı karşlarına" ve "Tanrıça Phoiniks'in gövdesine girdi" örneklerinde görülebileceği gibi kılık değiştirir (Homeros, XIV.136, s. 303; XVII.554, s. 388). Metinde dilediği zaman insan kılığına giren ho theos, "Girdi Apollon Kikonların önderi Mentēs'in kılığına" ve "Girmişti Asiosoğlu Phainops'un kılığına" dizelerinde olduğu gibi kılık değiştirip yerine geçmek için özellikle sevilen ve saygı gören kimseleri tercih eder (Homeros, XVII.71, s. 373; XVII.582, s. 389). Bu sayede ho theos, insanlar nezdinde kandırıcılık gücünü artırmış olur.

Homeros'un İlyada metninde sanki daha güçlü olan taraf Akhalıarmış ve metin de o Akhalıların tarafını tutmaktaymış gibi gösterilmektedir. Lakin, bir tarafın diğerini alt etmesi ancak ve ancak ho theosun kararına bağlıdır. Ho theos, vuku bulan olayların çoğuna dâhil olup, gerçeklememe olasılığı olan bir şeyi öldürmez: "Bir silah gerektiği gibi vurur, çünkü bir tanrı yardım etmiştir; birisi kaçır çünkü bir tanrı sis salmıştır ortalığı" (Levi, 1987, s. 53): "İki Molion'un babası Poseidon/toprağı sarsan gücü yaygın tanrı/onları koyu bir bulutla kaplamasaydı/o anda yok edecektim ikisini de" (Homeros, XI.748-750, s. 246). Bazen de "Ama Hektor tek başına onu kaldırdı/kurnaz Kronos'un oğlu yok etmişti bütün ağırlığı/tüy gibi bir şey komuştu Hektor'un eline" dizelerinde olduğu gibi "iki yiğit delikanlının" kaldıramayacağı taş "Yetiş, ya theos!" yakarışıyla hafifletilmiş, kolayca kaldırılabilir hale gelebilmiştir (Homeros, XII.449-451, s. 266).

İlyada'da aktarılan savaş, destan boyunca birçok kez dengede aktarılır: "İda'da, ta tepeden bakan Kronosoğlu o sıra/ortaya tam bir eşitlik yaydı/denk getirdi iki orduyu", "Zeus ayırmıyordu gözlerini zorlu kargaşalıktan/boyuna yukardan onlara bakıyordu/gönlü bir o yana kayıyordu, bir bu yana" örneğinde izi sürülebileceği gibi insanlar dünyasından "Zeus baba"ya, "Zeus baba"dan insanlar dünyasına yayılan ilahi bir eşitlik ve dengenin hakim olduğu göze çarpar (Homeros, XI.336-338, s. 232; XVI.645-646, ss. 361-362) Dengenin bozulduğu anlarda dahi ilahi adalet terazisi ortaya çıkar ve Zeus'tan gelmiş gibi gözükken ama belki de Zeus'un da tabii olduğu bir ilahi adalete göz kırpar: "Bir altın terazi kurdu baba tanrı/bir kefeye Troyalıların kara ölümünü koydu/bir kefeye Akhalaların kara ölümünü/Ortasından tuttu kaldırdı teraziyi/ağır bastı Akhalaların ölüm günü" ve "Bir altın terazi kurdu baba tanrı/acıklı ölümün iki tanrıçasını koydu kefelere, biri Akhilleus'un ki, biri at sürücüsü Hektor'un ki/ortasından tuttu kaldırdı teraziyi" dizelerinden anlaşılır ki teraziyi tutan Zeus olsa da ağırlık yapan kaderdir (Homeros, VIII.70-73, s. 159; XXII.209-212, s. 480). Kaderin yazgıyı belirlediğine dair örnekler İlyada metninde fazlasıyla yer alır: "Güçlü Akhilleus kurtaracağız seni yine/ama çok yakın sana ölüm günü/bizim burada hiç suçumuz yok/suçu ulu tanrıda, zorlu kaderde ara" der Ksanthos ve Akhilleus'a, Akhilleus'un daha öncesinden razı olduğu kaderini anımsatır (Homeros, XIX.408-410, s. 432). "Zavallı karım benim üzme canını/günüm gelmeden kimse Hades'e atamaz beni/ama doğduğu günden bu yana/hiçbir insan kaçamaz kaderinden/ister korkak olsun, ister yürekli" dizeleriyle Hektor'un elleri, karısının ellerinin üzerinde, kadere razı olmayı ve vadesi dolana kadar ölümün gerçekleşmeyeceğine olan inancını belirtir (Homeros, VI.486-489, s. 136).

Homeros'un *İlyada*'sında kahramanca davranmakta da acılara katlanmakta da insan istencinin önemi çok büyüktür (Kranz, 1994, s. 1). Bu anlamda olayların sorumluları hem insanlar hem de *ho theos*ur. "Aslında onun burnu çok büyük/şimdi daha da artırdın cakasını/Kendi bilir, ister kalır, ister gider/ya göğsünde yüreği onu iter/ya da bir tanrı haydi der, yürü/bakarsın kalkar bir gün savaşa döner" dizesindeki gibi sorumlulukların istence bağlandığını görmekteyiz (Homeros, IX.699-704, s. 198-199). Homeros'ta insanlar *ho theos*un karşısında özgür bir şekilde durur. Zaman zaman Tanrıların hışmına uğrasa dahi, tevazu ile kibir arasındaki kırılğan ve hassas dengeyi iradesi ile koruyarak mücadelesini sürdürmekten imtina etmez (Snell, B.'den akt. Arslan, 2009, s. 45).

İlyada'da döneme ait kültürel pratikler metinde kendine fazlasıyla yer bulmaktadır. Özellikle yalvarıcıya saygı geleneği insani değerlerin başında yer alır. Priamos yalvarıcı olarak barakasına geldiğinde öfkeli ama o sırada gücünün en yüksek noktasında olan Akhilleus yatıştır, kibirini bir kenara bırakır ve insanlaşarak yalvarıcıya saygı geleneğini devam ettirir (Homeros, XXIV.517-552, ss. 538-539). Diğer bir gelenek ise konuk ağırlamaya dair olan ritüellerdir ki ne kadar düşman olunursa olunsun konukluk söz konusu olduğunda akan sular durur.

***İlyada*'da Kutsal Alanlar**

Yunanlılar, ataları olan Mikenler'in mezarlarını ve kutsal alanlarını arayıp bulmuşlar ve bu alanları kutsal sayıp tüm Yunanistan'a yayılan bir "kahramanlar kültü" oluşturmuşlardır (Latacz, 2001, s. 60). Kutsal olan olarak görülen bölgelerde atalara dair mezarlar, yapılar ve kalıntılar dikkat çekmektedir. *İlyada*'da Delphoi, Aphaia gibi önemli kutsal merkezlere referanslar görülmemektedir. Levi (1987) Arnavutluk sınırında yer alan Dodona kehanet merkezinin Homeros dinleyicileri için uzak ve gizemli bir merkez olabileceğinden bahseder ve ekler: "Homeros'un dinleyicileri için yeraltı dünyasının girişi çok uzaktı; yine de burasının, anakara, Yunanistan'ın batısında gerçek ölüler için bir kehanet merkezinin bulunduğu gerçek bir yer olduğu kesin gibi görünmektedir" (Levi, 1987, s. 54).

Metinde kehanet merkezi ya da kahinlere dair çok ciddi bir anlatı göze çarpmasa da "bilicilik" konusu kendine yer bulmuştur. Troyalılar, savaş tanrısı Ares'i de arkalarına alan Akhalar ile savaşırken "Troyalılar, Ares'in sevdiği Ahkaların baskısı altında/çaresiz kalıp ta İlyon'a kaçacaklarken/Priamos'un oğlu Helenos, bilicilerin en iyisi, geldi/Aineias'la Hektor'un yanında durdu, dedi ki" dizelerinin ardından bilici Helenos savaşa dair stratejiler vermekle kalmaz, aynı zamanda Athene tapınağında gerçekleştirilirse onlara güç katacak ritüelleri de sıralar (Homeros, VI.73-75, s. 122):

Bu ara sen de Hektor/kente var, konuş anamızla/yaşlı kadınları toplasın kalede/göz gözlü Athene'nin tapınağında/açsın anahtarla kutsal evin kapısını/orada en güzel, en büyük örtü hangisiye/hangi örtüye en çok değer veriyorsa o/alsın onu, yaysın güzel saçlı Athene'nin dizlerine (Homeros, VI.86-93, s. 122).

Bilici'nin gerçekleştirilmesini istediği ritüeller aynı zamanda yine Athene'ye hayvan adağını da içermektedir: "Troya'ya, kadınlara, çocuklara acırsa/Kutsal İlyon'dan uzak tutarsa Tydeus'un oğlunu/o kızgın kargıcıyı, dünyamı dağıtmada usta adamı/adasın tanrıçaya on iki tane buzağı/henüz işe koşulmamış, bir yaşında" (Homeros, VI.94-98, s. 122). Ritüellerini gerçekleştiren Hektor sayesinde, *ho theos*un desteğini arkasına alan Troyalılar savaşta muvaffak olurlar.

***İlyada*'da Tapınaklar ve Sunaklar**

8. yy.'dan itibaren destan şiirleriyle yoğrulan Yunan kültürü, insan gibi düşünen tanrılarının heykellerini içine alabilen, heykelleri koruyabilen, fakat içlerine girip de dua etmedikleri tapınaklar veya tanrı evleri ikmâl etmeye başlamıştır (Arslan, 2009, ss. 58-59). Dini törenler de tapınakların önündeki sunaklarda gerçekleştirilmekteydi. Sunaklar çoğu kez saraylardaki bir iç mekânı tanımlamakla birlikte bazen herhangi bir kulübe ya da barakayı ifade etmekteydi.

Sözcük daha sonra Hellen kaynaklarında büyük salon/oda, yatak odası ev/konak/saray veya tapınakların kehanet odası gibi mekanları anlatmaktaydı (Eran, 2019, s. 118).

İlyada'da "vardı tanrısal Odyseus'un gemileri önüne/orada toplantılar, oturumlar yapılırdı/orada tanrılara sunaklar dikilirdi" (Homeros, XI.806-808, s. 248) dizelerindeki gibi sunak, kutsal tanımlanan bir alanı işaret edebilmektedir. İlyada'da sunaklarda çeşitli adaklar *ho theosa* adanmaktadır. "Üstün güçlü Zeus'a güzel kurbanlar sunduk/Alpheios suyuna bir böğe, Posiedon'a bir boğa/gök gözlü Athene'ye de boyunduruğa girmemiş bir inek" ve "Pallas Athene'ye kurban sundu" dizelerindeki gibi çeşitli hayvanlar farklı *ho theos*lara kurban edilebilmektedir (Homeros, XI.727-729, s. 245; X.571, s. 219). "Athene'ye bal gibi şarap sundular" ve "Önce şarap sunuldu tanrılara." dizelerindeki gibi şarap sunulduğu, bazen toprağa şarap döküldüğü örnekler de karşımıza çıkmaktadır (Homeros, X.580, s. 219; IX.712, s. 199). "Altın tahtlı Artemis iş açar başlarına/sunmadı diye bahçesindeki taze meyveleri/çok içerlemiştir Oineus'a" dizelerinde aktarıldığı gibi özenle adandığı taktirde *ho theos*un oklarının üste çekilmeyip, kaderin rüzgarıyla işlerin kolaylaştığı örnekler bulunmaktadır (Homeros, IX.533-535, s. 193).

İlyada'da ölenin ardından yapılan ritüel ve pratiklere dair çeşitli örnekler karşımıza çıkmaktadır: "Kaynayınca tunç kazanın içindeki su/yıkadılar ölüyü, parlak bir yağ sürdüler gövdesine/dokuz yıllık bir merhemle doldurdular yaraları" örneğindeki gibi Akhilleus'un, arkadaşı Patroklos için düzenlediği ritüel buna örnek oluşturur (Homeros, XVIII.349-351, s. 408). Diğer ilginç bir örnek ise yine Patraklos için: "Ölü boydan boya saçlarla örtülüydü/herkes saçını kesmiş, atmıştı ölünün üstüne" gerçekleştirilen ölünün üstüne saçların atılmasına dair olan pratiktir (Homeros, XXIII.135, s. 495).

İlyada'da Din Görevlileri ve Aileler

İlyada'yı, bu çoktanrılı, insan merkezci ve mitolojik anlatıyı belki de yaratan, hatta kuşaktan kuşağa aktaran insanlar çeşitli fiziki imkânlarla erişimi olan, hayatın nimetlerinden faydalanmaya çalışan bir sınıfın dünya görüşüydü. Kendilerinden bu kadar emin ve memnun insanlar da tanrılarını da kendilerine benzer varlıklar şeklinde tasarlamaktaydılar. (Arslan, 2009, s. 130). Kahramanlar ile *ho theos* birbirine benzeyen yapılar olarak kurulmasına rağmen, kahramanları görebilen halk onlara inanırken, *ho theosu* göremediği için onlara inanmayabiliyordu (Veyne, 2003, s. 60).

Bireysel, soylu, ataerkil ve savaşçıl olan epik şiir, ünlü kişilerin bir zamanlar yaptıklarının anımsanmasını sağlamaktadır (Thomson, 2007, s. 511). Homeros'un hitap ettiği kesimin de soylu bir sınıf olduğu, düşüncelerinde ve davranışlarında gösterdikleri çabalar ve şiirsel üsluplarından anlaşılır (Latacz, 2001, s. 33). Metinde de tanrısal ya da değil birçok soylu ailenin isimleri geçer: Tydeusoğlu, Priamosoğlu, Perseusoğlu, Peleusoğlu, Kronosoğlu, Telamonoğlu gibi patriyarkal, babadan oğula geçen soylara dair aile isimlerinden bazılarıdır. Gelişen ve zenginleşen şehirlerdeki aristokratların kendine güvenmesi ile aristokrasi, kahramanlık anlatılarıyla dolu İlyada sayesinde kendi ruhunu bulur ve kendini ayrıcalıklı hisseder. Bu anlamda şarkıların gerçek gücünün ve asıl konusunun, eğlendirme işlevinin yanı sıra, gerçekleştirilen başarılı olaylar ve en önemlisi onurun kutsanması olduğu dikkate alınmalıdır (Latacz, 2001, s. 49). Soylu bir yaşamın canlılığın aktarılması, kelimelerin kendiliğinden şiire dökülmesi ile, bu yaşam tarzının baskın olduğu bir dönemde, eserlerin ozanının da bu sınıfın bir üyesi olmasıyla mümkündür (Latacz, 2001, s. 350). Homeros da dahil olmak üzere kahramanlık anlatılarına dahil ettiği ailelerin hepsi şiirsel bir dille anlatı yaratan soylulardır.

Sonuç

Homeros'un İlyada'dasında yer alan dinsel yapının izi ilgili metin baz alınarak ve Hesiodos'un İşler ve Günler ve Theogonia metinleri de dikkate alınarak incelendiğinde dönemin din ve söylem ilişkisine dair önemli veriler ortaya çıkmaktadır. Savaşa müdahil olan *ho theos* insansı şeklinde tasarlanmış olup çoğu

zaman bir tanrı/tanrıça/... gibi emreden konumda değil yol gösteren, öneren figürler olarak yer almıştır. İnsanların dünyası ile *ho theos* dünyası arasındaki güç farkı ve ölümsüzlük özelliği dışında *ho theos* dünyası ile insanlar dünyası arasında herhangi bir farklılık göze çarpmamıştır. Savaş sahasında da, saha arkasında da gerçekleşen istinasız her eylemde, her olayda *ho theos*un bir parmağı olduğu tespit edilmiştir. *İlyada* destanında insan istencinin ön planda olduğu görülmüştür. Bu eylemlerin sorumluluğunun sadece *ho theosta* değil, aynı zamanda insanlarda da olduğuna dikkat çekilmiştir. Destanda, insanlar iradelerinde tutsak değil tamamen özgürdür. Her şeyin üstüne çıkan, insan dünyasının kararlarından, onlara destek ya da köstek olan *ho theos*un tutumlarından daha ileride bir ilahi adalet olduğuna dair dizeler Yunan dinine dair detayları anlamamız konusunda önem taşımaktadır. Bu ilahi adalet terazisine Zeus dahil herkes tabidir. Ölümden sonra yaşam tasavvuru *İlyada* metninde baskın bir öge değildir. İnsan ölür; ruhu ise Hades'e gider; bedeni ise bu dünyada kurda kuşa yem olur. Destanda anlatılan kahramanlar da destanı anlatan yani bu anlatıyı kuran insanlar da zengin sınıfa ait, fiziksel imkanları gelişkin ve hayatı yaşamayı seven bir sınıfın dünya görüşünün temsilcileridirler.

KAYNAKÇA

- Akurgal, E. (2019). *Anadolu Kültür Tarihi*. Ankara: Siyasal Kitap.
- Arslan, A. (2009). *İlkçağ Felsefe Tarihi Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Duby, G., & Perrot, M. (2005). Kadınların Tarihini Yazmak. G. Duby, & M. Perrot içinde, *Kadınların Tarihi Ana Tanrıçalardan Hıristiyan Azizelere* (s. 9-23). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Eran, Y. (2019). *Arkaik Dönem Tapınakları*. İstanbul: Ege Yayınları.
- Erhat, A. (1996). *İşte İnsan*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Farnoux, A. (2011). *Homeros Ozanlar Ozanı*. (O. Türkay, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Hesiodos. (2010). *Tanrıların Doğuşu & İşler ve Günler*. (F. Akderin, Çev.) İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Homeros. (2020). *İlyada*. (A. Erhat, & A. Kadir, Çev.) İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Jaeger, W. (2011). *İlk Yunan Filozoflarında Tanrı Düşüncesi*. (G. Ayas, Çev.) İstanbul: İthaki Yayınları.
- Kranz, W. (1994). *Antik Felsefe*. (S. Baydur, Çev.) İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Latacz, J. (2001). *Homeros Batının İlk Ozanı*. (D. Ç. Sazcı, Çev.) İstanbul: Homer Kitabevi.
- Levi, P. (1987). *Eski Yunan*. (N. Erdilek, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Thomson, G. (2007). *Tarihöncesi Ege*. (C. Üster, Çev.) İstanbul: Homer Kitabevi.
- Vernant, J.-P. (1996). *Eski Yunan'da Söylen ve Toplum*. (M. E. Özcan, Çev.) Ankara: İmge Kitabevi.
- Veyne, P. (2003). *Yunanlılar Mitlerine İnanmışlar Mıydı?* (M. Alkan, Çev.) Ankara: Dost Kitabevi.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız.

Yazar Katkıları:

Birinci yazar: %100

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions:

First Author: %100

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.